

Historia regionu

Autor: Halina Karaś

Spisz to region historyczno-etnograficzny o burzliwych dziejach i zmieniających się w ciągu wieków granicach. Pierwotnie (w XII-XIII w.) obejmował on tylko okolice Spiskiego Zamku, maksymalny zasięg osiągnął w XIX w. Zob. mapy historyczne Spiszu na stronie internetowej Rudolfa Kukury: <http://www.spis.sk/pl.html> W IX w. Spisz znajdował się w państwie wielkomorawskim, a następnie prawdopodobnie w 1001 r. Bolesław Chrobry przyłączył go na krótko do Polski. {smoothgallery album=369} W roku 1108 Spisz przeszedł na własność króla Węgier jako wiano córki Bolesława Krzywoustego, Judyty, pozostając we własności węgierskich możnowładców. Ród Berzeviczych zbudował najbardziej dziś znaną budowlę Spiszu, tj. niedzicki zamek. Większość wsi Polskiego Spiszu sięga swą historią XIII wieku. W latach 1528-89 Spisz Zamagurski znalazł się przejściowo w rękach polskiej rodziny Łaskich, a następnie znowu stał się własnością rodów węgierskich, w części – niemieckich (np. Falsztyn). Osadnictwo na Spiszu – przed XIII wiekiem polska ludność z Sądecczyzny, w wieku XIII po wyludnieniu ziemi spiskiej spowodowanym najazdami tatarskimi – kolonizacja niemiecka, głównie z Nadrenii, Śląska i Saksonii (na prawie niemieckim lokowano większość miast spiskich); w XV w. kolejna fala osadnictwa – wołoskiego (ludności z południowych Karpat) i związane z tym lokowanie miejscowości na prawie wołoskim. Część Spiszu (dziś na Słowacji) jako zastaw pożyczki udzielonej przez Władysława Jagiełłę w 1412 r. Zygmuntowi Luksemburskiemu od tegoż okresu do 1769 r. pozostawała w granicach Polski. Obecna polska część Spiszu znajdowała się natomiast pod panowaniem węgierskim (przejściowo w XVI w. w rękach polskich). W 1769 r. podczas konfederacji barskiej Austria zagarnęła starostwo spiskie, potem czorsztyńskie, nowotarskie i sądeckie, tworząc na ich miejscu prowincję 16 spiskich miast z ograniczoną autonomią. Po I rozbiórce Polski Austria włączyła starostwo spiskie do Węgier, a pozostałe do Galicji. Różne etnicznie osadnictwo na Spiszu i jego zmienna przynależność do różnych państw sprawiły, że skład narodowościowy ludności Spiszu przed rokiem 1918 był złożony. Większość ludności, zwłaszcza wiejskiej, stanowili Słowacy, na północy mieszkało sporo ludności etnicznie polskiej (nie zawsze jednak wykazującą polską świadomość narodową), w miastach mieszkali liczni Niemcy, na południu był spory odsetek ludności węgierskiej. {smoothgallery album=370} Na przełomie XIX i XX wieku w dobie słowiańskiego odrodzenia narodowego (czasem nacjonalizmów) i intensywnej madziaryzacji istotne na stały się problemy narodowościowe i językowe. W 1907 r. weszła w życie ustawa, która nakazywała przymusowe nauczanie języka węgierskiego w szkołach spiskich. Na Spiszu na fali wystąpień antyhabsburskich i antywęgierskich zaczął się rozwijać narodowy ruch słowacki, nieco później polski. Głównymi ośrodkami działalności polskiej przed I wojną światową były: Łapsze Niżne (zwane "Małą Warszawą"), Lendak i Jurgów. W latach 1918-1920 trwał spór między Czechosłowacją a Polską o przebieg granicy państwowej na Spiszu. W lutym 1919 roku powstał Komitet Obrony Spiszu, Orawy, Czadeckiego i Podhala, którego prezesem został Kazimierz Przerwa-Tetmajer. W lipcu 1920 roku na Konferencji Ambasadorów wyznaczono granicę prawie zgodną z obecnym przebiegiem. Polska otrzymała 27 wsi (razem z orawskimi), a Czechosłowacja 44 miejscowości. Drobną korektę granicy przeprowadzono w roku 1924. Do 1931 roku w niektórych wsiach spiskich przetrwała pańszczyzna. W 1931 roku powstał Związek Spisko-Orawski, którego nazwę zmieniono w 1936 roku na Związek Górali Spisza i Orawy. We wrześniu 1939 roku Niemcy zajęli Spisz i przekazali go Republice Słowackiej, a granica między Generalnym Gubernatorstwem a Słowacją przebiegała tak jak w 1918 roku. Ten stan trwał do końca wojny w 1945 roku. Po II wojnie światowej Zamagurze Spiskie (bez Jaworzyny Spiskiej) i Polska Orawa wróciły do Polski, a nowa granica polsko-czechosłowacka poprowadzona została jak w latach 1924-38. W 1976 roku zaczęto budowę zapory wodnej na Dunajcu. W 1990 roku powstał Związek Polskiego Spiszu. Źródła: Spisz i Orawa: w 75 rocznicę powrotu do Polski północnych części obu ziem, red. T. Trajdos, Kraków 1995. Terra Scepusiensis. Stan badań nad dziejami Spiszu, red. R. Gładkiewicz, M. Homza, Lewocza-Wrocław 2003. <http://www.spisz.pl> (z dnia 25 III 2008 r.)
Fotografia: Dagna Kruszewska i Małgorzata Nadwadowska.